

УДК 821.111(73)-31.09(092) «19»

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.52>

ЧАСОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТІ ЕДІТ ВОРТОН «ІТАН ФРОМ»

CHRONOTOPE PECULIARITIES OF EDITH WHARTON'S NOVELLA «ETHAN FROME»

Іванишин П.В.,

orcid.org/0000-0002-9624-0994

доктор філологічних наук, професор,

*завідувач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Дмитрів І.І.,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена проблемі інтерпретації хронотопічних властивостей повісті Едіт Вортон «Ітан Фром» (1911).

Метою дослідження є аналіз часопросторових особливостей художнього світу зазначеного твору. Для досягнення цієї мети було сформульовано наступні завдання: 1) осмислити характерні властивості циклічного та психологічного часопросторів; 2) простежити їхню роль у художньому світі аналізованої повісті. Для реалізації цих завдань використовувалися як загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез), так і спеціальні літературознавчі методи – герменевтичний та культурно-історичний.

Проаналізовано поняття «часопростір», «художній час» та «художній простір» як у закордонних, так і в українських наукових дослідженнях. Описано типи та види художнього часопростору в повісті Е. Вортон «Ітан Фром». Дія повісті відбувається на теренах невеликого поселення Старкфілд, штат Массачусетс, охоплюється часовий період тривалістю двадцять чотири роки. Доведено, що художньому світу повісті притаманне переплетення двох видів часопростору – циклічного та психологічного. Старкфілд – це місце циклічного побутового художнього часу. Художній час позбавлений історичного перебігу й рухається невеликими циклами від одного дня з життя головного героя до іншого. Життя людини втягується в загальний плин існування її середовища. Прагнення ж вирватися за його межі чи позбутися його гнітючого впливу завершується невдачею, що є однією з питомих ознак художнього твору з натуралістичною поетикою. Встановлено, що для передачі основних подій повісті авторка використовує техніку «точки зору», тобто зображує їх крізь призму бачення головного героя Ітана Фрома. Це дає підстави стверджувати, що часопростір твору охоплюється межами свідомості головного героя, а отже, крім циклічного є ще й психологічним.

Ключові слова: герменевтика, художній світ, художній час, художній простір, часопростір, натуралізм.

The article is dedicated to the issue of the interpretation of chronotope peculiarities in Edith Wharton's novella «Ethan Frome».

Our research aims to analyze time and space characteristics within the artistic universe of the aforementioned work. In order to achieve this aim, the following tasks have been formulated: 1) to describe the main characteristics of the cyclic and psychological chronotopes; 2) to trace their functions within the artistic universe of the novella. The article is based on general scientific methods (induction, deduction, analysis, synthesis) as well as special literary approaches – the cultural and historical ones and hermeneutics.

The events take place in the small provincial town of Starkfield, Massachusetts. The time period covers twenty-four years of Ethan Frome's life. It has been proven that the artistic universe of the novella is characterized by the interaction of two chronotope types – cyclic and psychological. Starkfield may be called a place with periodic household time. There are no important historical events here. The time passes in small circles from one day of the characters' lives to another. A person's life is highly involved in the general existence of their social environment. Any efforts to break free from the pressure of the environment or to move beyond its boundaries are destined to be in vain, which is considered a characteristic feature of naturalistic poetics. It has been stated that the author applies the so-called «point of view» technique to show the main novella events. E. Wharton uses Ethan Frome's consciousness to present what is going on in the book, which enables us to conclude that the chronotope of this novella is not only cyclic but also psychological.

Key words: hermeneutics, the artistic universe, time, space, chronotope, naturalism.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема часопросторових характеристик художнього твору постає в сучасному літературознавстві як одна із центральних, адже саме вона дозволяє дослідити всі найосновніші елементи художнього світу літературного твору, особливості його поетики, авторського світогляду, ідіостилю тощо. Часопростір є базовою складовою структури та сюжетно-композиційних особливостей твору, має жанроутворювальну та сюжетоутворювальну функції. Вивчення його характерних ознак дає змогу різнобічно проаналізувати специфіку авторської картини світу. Тож цілком закономірно, що питання часопростору стало залишається об'єктом численних наукових досліджень як в українському, так і в зарубіжному літературознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вивчення часово-просторових координат літературного твору, художньої природи часопростору, його ознак, способів зображення в тексті, функцій у межах певного художнього світу опинилося у сфері зацікавлень науковців ще в другій половині ХХ ст. Поняття «хронотоп» з'являється в працях О. Ухтомського, який, наголошуючи на стійкості зв'язку між часом, простором та словом, розробив теорію хронотопу й домінанта [11]. У літературознавчу науку термін «хронотоп» було введено М. Бахтіним. За М. Бахтіним, хронотоп позначає єдність часових і просторових координат художнього тексту. «Ознаки часу розкриваються в просторі, а простір осмислюється й змінюється часом. Саме цим перетином рядів і злиттям ознак характеризується художній хронотоп» [1, с. 246]. У взаємозв'язку часу й простору згідно з хронотопічною теорією М. Бахтіна вирішальну роль відіграє художній час: «Час тут згущується, стає

щільнішим і художньо-зримим. Простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [1, с. 247]. Вивчаючи світовий літературний процес від стародавніх часів, вчений виокремлює іділічний, містеріальний, карнавальний хронотопи, а також хронотопи дороги, порогу, замку, вітальні, салону, провінційного міста. При цьому в межах одного художнього твору можливі кілька хронотопів, які по-різному взаємодіятимуть між собою: існуватимуть паралельно, перетинатимуться, протиставлятимуться, накладатимуться один на одній, а то й перебуватимуть у складніших взаємозв'язках.

Українські літературознавці значно збагачують і поглиблюють зміст поняття «хронотоп» у своїх дослідженнях, по-новому осмислюючи його ознаки, функції, види та способи класифікації. Н. Копистянська, приміром, пропонує ділити літературний хронотоп на кілька окремих рівнів – авторський хронотоп, соціально-історичний, сюжетний та персональний хронотопи, аналізуючи їх крізь призму соціальних зв'язків та внутрішнього світу особистості (автора чи героя) [7, с. 184–200]. На її погляд, в художньому творі автор змінює істотні характеристики об'єктивного часу та простору згідно з власним світобаченням. У такий спосіб літературний твір живе за своїми законами: поняття і співвідношення часу і простору в ньому трансформуються відповідно до авторської моделі світу.

Відносно до значення хронотопу в сучасному літературознавстві О. Дибовська виділяє такі його форми:

- 1) циклічний хронотоп, який підкреслює ідею постійного повторення і колообігу простору і часу;
- 2) лінійний хронотоп, який виражає ідею історизму, поступового руху від минулого до теперішнього і в майбутнє;
- 3) хронотоп вічності – створює в художньому світі простір, який знаходиться в такому стані,

коли можливі одночасно всі варіанти просторів і існують всі часи;

4) нелінійний хронотоп – розкриває ідею багатогранності буття [5, с. 545].

В. Коркішко наголошує на тому, що «художній час літературного твору існує у двох іпостасях: художній час дійсності персонажів та дійсності реципієнта цього твору. Перший різновид художнього часу, своєю чергою, поділяється на сюжетний, фабульний, соціально-побутовий, історичний, фантастичний, біографічний» [6, с. 389]. Вчена зазначає, що необхідно відрізнити сюжетний і фабульний художній час, «адже на відміну від фабульного, сюжетний художній час не дотримується чіткої хронології у викладі подій» [6, с. 389]. Художній простір, на її думку, має такі характерні ознаки, як відкритість, замкненість, просторість, доступність / недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття, а тому залежно від цих характеристик «простір може бути відкритим, закритим, зовнішнім і внутрішнім, своїм і чужим, прямим і кривим, великим і малим, локальним і глобальним, близьким і далеким» [6, с. 394]. Залежно від функцій, які відводяться хронотопу в художньому творі, В. Коркішко виокремлює сюжетний, фабульний, топографічний, авторський, соціально-історичний, побутовий, фантастичний, міфологічний, психологічний, метафізичний хронотопи [6, с. 394]. Літературознавиця також звертає увагу на відмінності в особливостях функціонування часопростору в художньому світі літературних творів різних історичних епох – від найдавніших часів до XX ст.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Ми ж на прикладі повісті Е. Вортон «Ітан Фром» спробуємо проаналізувати специфіку функціонування часопростору в художньому світі літературного твору з натуралістичною поетикою, написаного на початку XX ст. Зауважимо, що творчий доробок класика американської літератури Е. Вортон (1862–1937) мало вивчається українськими літературознавцями. Окремі аспекти її творчості аналізуються в статтях Х. Білинської [2; 3; 4], Ю. Матасової [8], С. Пригодія [9], С. Тузкова [10]. Отож, актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю заповнити прогалини вітчизняного літературознавства стосовно інтерпретації творчого спадку однієї з чільних американських письменниць, чие ім'я мало знайоме українському читачу, що, своєю чергою, сприятиме глибшому розумінню тенденцій світового літературного процесу минулого століття

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою нашої наукової розвідки є аналіз часопросторових особливостей повісті Е. Вортон «Ітан Фром». Для досягнення цієї мети було окреслено наступні завдання: 1) осмислити характерні властивості циклічного та психологічного часопросторів; 2) простежити їхню роль у художньому світі аналізованої повісті.

Методологія дослідження. Для виконання окреслених завдань застосовувалися як загальнонаукові (аналіз, синтез, дедукція, індукція), так і спеціальні літературознавчі методи наукового дослідження, а саме – герменевтичний й культурно-історичний. Герменевтичний метод дозволив проінтерпретувати повість письменниці з позицій її часопросторової організації, а культурно-історичний – розглянути особливості художнього світу зазначеного твору в контексті тогочасного літературного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Повість «Ітан Фром» побачила світ 1911 року. Дія художнього твору відбувається на теренах малолюдного поселення Старкфілд, штат Массачусетс, де на невеликій фермі проходять будні головного героя Ітана Фрома і його хворобливої дружини Зени. Художній час охоплює часовий період у двадцять чотири роки.

Художньому світу цього літературного твору притаманне поєднання двох видів часопросторів – циклічного (відповідно до викладеної раніше концепції О. Дибоської) і психологічного (відповідно до концепції В. Коркішко).

Старкфілд – це місце циклічного побутового часу. Тут не відбувається жодних історичних подій, окрім повсякденних рутинних справ місцевих мешканців: заручин, весіль, танців, похоронів тощо. Художній час позбавлений історичного перебігу й рухається вузькими колами від одного дня з життя головного героя до іншого. Так, Ітан щоранку прокидається, снідає, їде на лісопильню, повертається додому на обід, порається по хазяйству й час від часу возить родичку дружини Метті на танці. Його оточують ті самі предмети, він щоденно зустрічається з одними й тими ж людьми. Показово, що вирушаючи у справах, герой щоразу минає родинний цвинтар, де спочивають усі покоління Фромів. «Всі попередні роки це мовчазне збирище наче насміхалося над його [Ітановими] мріями, над його прагненням свободи й змін. На кожному з цих надгробків йому ввижався напис: «Тут ми народилися, тут і залишилися на віки вічні. І тебе чекає така ж доля» [12], – пише письменниця. У такий спосіб підкреслю-

ється втягнення життя окремої людини в плин існування оточуваного її середовища, від дії якого неможливо звільнитися, – одна з питомих ознак художнього твору з натуралістичною поетикою.

Зауважимо, що М. Бахтін пов'язує розвиток концепції хронотопу провінційного міста з циклічним художнім часом саме з розвитком реалістично-натуралістичної літератури, зокрема з іменем Г. Флобера, предтечі французького натуралізму. Дослідниця творчості Е. Вортон Х. Білінська пише про значний вплив французьких реалістів на становлення Е. Вортон як письменниці: «[Вортон] завжди з пієтетом ставилася до французької культури, вільно володіла французькою мовою, провела у Франції більшу частину життя, була особисто знайома з багатьма французькими митцями й інтелектуалами, зокрема з А. Бергсоном, П. Бурже, А. Жідом. Е. Вортон високо цінувала здобутки французької літератури, у своїх літературознавчих розвідках (збірка есе 1925-го року «Як писати художню літературу (The Writing of Fiction)») аналізувала специфіку творчих методів великих французьких письменників, серед яких художні надбання Стендаля, Г. Флобера, О. де Бальзака, Е. Золя, Г. де Мопассана, М. Пруста, а ідеї французьких реалістів-натуралістів мали значний вплив на формування її власного художнього методу» [4, с. 249]. Дослідниця наголошує на тому, що ідеї французьких натуралістів справили значний вплив на поетику Е. Вортон: «У творах авторки не залежно від часу їх написання докладно аналізуються особливості спадковості й виховання персонажів, їхньої взаємодії з навколишнім середовищем, адже відповідно до постулатів натуралістичної школи Е. Золя саме ці фактори відіграють ключову роль при становленні особистості.» [4, с. 249]. Отож, і в повісті «Ітан Фром» поведінка головного героя детермінована саме цими факторами. Як син неможливих фермерів, які провели все життя в рідному містечку, він і сам стає неможливим фермером, а всі його спроби здобути незалежність і вирватися за межі батьківського дому розбиваються об непереборну об'єктивну реальність: навчання в коледжі переривається хворобою батька й матері, холостяцька свобода – невдалим одруженням зі сварливою Зеною, спроба втечі на Південь – каліцтвом Метті й потребою доглядати вже за двома хворими жінками: дружиною і її родичкою.

Примітно, що як зав'язка, так і розв'язка художнього твору вибудовуються довкола тієї самої атракції – льодяної гірки для катання на санях, що було улюбленою розвагою місцевої

молоді в зимовий час. Читач знайомиться з ще молодим й активним Ітаном у першому розділі, коли той, минаючи гірку, прямує забрати Метті з молодіжної вечірки. З його внутрішніх роздумів у реципієнта художнього твору формується уявлення про те, що головний герой небайдужий до Метті й ревнує її до потенційного залицяльника Денніса Іді. Побачивши ж, як Метті відмовляє Деннісу в праві провести її додому, Ітан обіцяє дівчині якось разом спуститися з гірки. Так зароджується й окреслюється його закоханість. У дев'ятому ж розділі, прямуючи на вокзал, з якого Метті повинна покинути Старкфілд, у пари виникає ідея, що краще накласти на себе руки, ніж розпрощатися назавжди. Ітан навмисно скеровує сани так, щоб врізатися у в'яз, який росте в підніжжі гірки, однак в останній момент йому пригадується обличчя Зени: вуздечка вислизає йому з руки й замість смерті вони обоє стають каліками – після інциденту в Ітана покалічено правий бік, Метті ж залишається паралізованою. Коло замикається: піклувальницею за членами сім'ї знову стає Зена, як тоді, коли тільки познайомила з Ітаном, доглядаючи за його матір'ю. Метті ж перетворюється з веселої молодої дівчини на точну копію сварливої Зени періоду її раннього подружнього життя з Ітаном. Циклічність життя персонажів можна влучно схарактеризувати останнім реченням повісті: «Ось вам і Фроми: який великий був рід, і що з ним сталося? Покійники – в могилах, ті ж троє – вдома, але яка між ними різниця? Хіба що одні – в землі, а інші – на землі. Щоправда, ті, що в землі, лежать собі спокійно, і жінки їхні мовчать» [12].

Повість «Ітан Фром» насичена описами вагань і переживань головного героя, що дає можливість виокремити психологічний хронотоп, замкнений в межах свідомості головного героя. Використання техніки «точки зору» – важлива ознака художнього методу Е. Вортон. Дослідниця її творчості Х. Білінська зазначає: «Едіт Вортон відмовляється від позиції «всезнаючого розповідача». Присутність наратора у її романах відчувається через окремі зауваження, що дозволяють викласти філософські роздуми, зокрема, стосовно природи часу, його модусів і суб'єктивного сприйняття, пролити світло на сутність персонажів чи характер подій, що відбуваються. <...> Подібно до Джеймса, Вортон передає події романів крізь призму бачення персонажів. Судження спостерігачів часто позбавлені об'єктивності, адже базуються на їхніх особистісних якостях. Авторка використовує як одну свідомість (Ньюланд Арчер у романі «Епоха

невинності»), так і кілька свідомостей (романи «Дім радості» й «Напівсон») для передачі того, що відбувається у романах» [3, с. 92]. У повісті «Ітан Фром» виклад основних подій здійснюється крізь призму бачення одного персонажа – головного героя, що виступає типовим представником свого провінційного середовища. Ітан Фром змалку привчається до того, що основна цінність в житті – це бути жертвовою людиною: для догляду за хворою матір'ю він жертвує навчанням в коледжі, для догляду за Зеною – мріями про життя у великому місті. «У ньому було стільки талантів, та всі вони один за одним були принесені в жертву його обмежених і неотесаних жінці, і то без жодної користі: зараз вона була в сотню разів жорстокішою і сварливішою, ніж тоді, коли виходила за нього заміж» [12], – зазначається у творі. Прагнення бути для всіх надійним партнером позбавляє героя можливості відстоювати власні інтереси. Як наслідок, наприкінці твору читач бачить перед собою зламаного злиднями чоловіка, нездатного вирватися за межі свого убогого оточення. Така трансфор-

мація персонажа відбивається на його роздумах і поглядах на майбутнє – від віри в шанс розпочати нове життя на Півдні разом із Метті до відчаю й готовності скоїти самогубство.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Часопростір повісті Е. Вортон «Ітан Фром» характеризується переплетенням циклічного й психологічного хронотопів. Художній час повісті є циклічним, позбавленим історичного перебігу. Художній простір обмежується невеликим поселенням Старкфілд. Водночас всі основні події художнього твору передаються крізь призму бачення головного героя й не отримують оцінки від інших персонажів – Зени, Метті тощо. Це дає нам підстави поруч з циклічним виокремити психологічний часопростір, адже він є значною мірою замкненим у межах свідомості головного героя. Вважаємо, що подальше вивчення часопросторових особливостей творів Е. Вортон може докластися до кращого розуміння особливостей організації художнього світу літературних творів з натуралістичною поетикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 1975. 504 с.
2. Білинська Х. В. Особливості поетики натуралізму у творчості Івана Франка та Едіт Вортон. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. № 14. Т. 2. С. 245–252.
3. Білинська Х. В. Особливості поетики точки зору у творчості Генрі Джеймса та Едіт Вортон. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 42. Т. 1. С. 91–95.
4. Білинська Х. Хронотоп провінційного містечка в романі Едіт Вортон «Літо». *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 22. Т. 1. С. 247–251.
5. Дибовська О. В. Художній часопростір казок Валерія Шевчука. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2015. № 2 (30). С. 543–550.
6. Коркішко В. О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. № 23. С. 388–395.
7. Копистянська Н. Художній час як категорія порівняльної поетики. *Слов'янські літератури. Матеріали до XI з'їзду славістів*. 1993. С. 184–200.
8. Матасова Ю. Психологічний та архетипіка оповідання Е. Вортон «The Dilettante». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2010. № 43. С. 47–49.
9. Пригодій С. М. Мистецький дискурс роману Едіт Вортон «Дім сміху». *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2010. № 25. С. 306–322.
10. Тузков С. А. Автор – Герой – Читатель : мотив игры в готической новелле. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2015. № 17. С. 100–103.
11. Ухтомський А. А. Доминанта. Статті разных лет. 1887–1937. Санкт-Петербург, 2002. 448 с.
12. Wharton E. Ethan Frome. URL: <https://www.gutenberg.org/files/4517/4517-h/4517-h.htm>